

barátja, Ottó egy *kőkerítésen* másztak be egy kertbe (az elbeszélés 4. és 5. részében). Még fontosabb azonban, hogy barátja (tulajdonképp gyermekkori önmaga) házára Jacobi hosszadalmas kutatás után egy *kőről* ismer rá („Így találta meg a házat, ahol a barátja lakott. Az egyik kapuboltozat alatt ráismert egy kőre.”). A kő ilyenképpen Jacobi önmegtalálásának, múlt és jelen folytonossága helyreállításának, a személyiség nagy küzdelem árán visszaszerzett integritásának nyelvi-metaforikus jelölőjévé válik a szövegben, s mint ilyen sajátos párhuzamba lép a történet végén jelen időben játszott foxtrottal, mely hangulatilag ugyancsak az önmegértést és (az öreg zenetanárral való) egymásra találást reprezentálja a szövegben. Ebből következően a kő a zene, a művészet explicit témájának metaforájaként is értelmezhető a *Minden megvan*ban.

Jacobi „önmegtalálásának” beteljesülését a cselekményben az Ottóval való, a sok kutatás után végre bekövetkező találkozás ígéri az olvasónak. A találkozás azonban legalábbis kettős módon interpretálható. Az elsődleges történetben egyfajta csalódást jelent a főhős, s tegyük hozzá, a befogadó számára is: Ottó sajátosan korlátozott figuraként mutatkozik meg, csodálatos zenei tehetségét elveszítette, s élete büszkeségét a családi tulajdon, a lakás részleges megőrzése jelenti (amit a dada nőül vétele árán érhetett csak el). Ottó így a mű címében jelölt „minden megvan” *materiális* és *statikus* jelentését képviseli az elbeszélésben, híven nevéhez, melynek jelentései 'vagyon', illetve 'birtokot megőrző'. Az is világos azonban, hogy Jacobi számára a találkozás mégis egy kardinalis lépést jelent az önidentifikáció útján, hiszen a novella végén, a koncert előtt fontosnak tartja közölni az Ottó gyermekkori szerepét immár a felnőttkorban átvevő „baráttal”, a vak zongoristával, hogy „Megtaláltam a barátomat.” Ha tehát a mű címét a főhős, Jacobi felől értelmezzük, akkor az Ottó kapcsán adott interpretációtól egészen eltérő álláspontra kell helyezkednünk: Jacobi számára a „minden megvan” kijelentés csakis dinamikus, nem a múlt megőrzéseként, hanem aktív helyreállításaként, az „üresség” legyőzéseként, a nyelvben és a művészetben kiküzdött eredményként gondolható el. Mindez pedig Ottlik művészet- és létfelfogását még a legmostohább körülmények között is – gondoljunk a novella keletkezési idejére – a folytonos önkeresés, önépítés és művészi tevékenység jegyében mutatja meg.

KÖZÜGY

„AZ EGÉSZ ORSZÁGOT NEM LEHET BEMIKROFONOZNI”

Beszélgetés Szőnyi Tamással

Hét évvel *Nyilván tartottak* című, a magyar könnyűzene környékén tevékenykedő titkosszolgák munkáját feltáró, rendhagyó pop történeti monográfiája után idén márciusban jelent meg Szőnyi Tamás *Titkos írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet* című kétkötetes, hiánypótló munkája. „Nyilvántartanak / nyilván tartanak / tőled” és „Számon tarthatják, mit telefonoztam / s mikor, miért, kinek”. A két könyv élére írt kvázi-mottók – a Kontroll Csoport számának dalszövege, illetve a József Attila verséből vett részlet – dermesztően összecsengenek. A hatalom tartott a számon tartott művészekről, ezért követelt tőlük lojalitást. Alighanem egyetlen művészeti ág sem kapott azonban olyan mérvű figyelmet, mint az irodalom – tudjuk meg a könyv bevezetőjéből. A több mint tízezer oldalnyi titkosszolgálati anyagot áttanulmányozó szerzővel kutatásai indítékáról, a méz és ostor politikájáról, az „irodalmi életbe történő visszatérés” lehetőségeiről és a magyar értelmiség helyzetéről VASS NORBERT beszélgetett.

– *Hét éve jelent meg Nyilván tartottak című munkád, idén tavasztól pedig kapható a könyvesboltokban az állambiztonsági szolgálat és az irodalmi élet viszonyrendszerével foglalkozó, két vaskos kötetbe rendezett Titkos írás. Mikor döntöttél úgy, hogy a zenészek után a Kádár-korszak irodalmának titkos történetét is feltárod?*

– Amikor befejeztem a *Nyilván tartottak* kéziratát, egyáltalán nem volt még számomra nyilvánvaló, hogy új vizekre evezve fogom folytatni a kutatást. Az viszont kétségkívül megfordult a fejemben, hogy hasonló, összefoglaló jellegű munkákra nagy szükség lenne. Ezt egyébként máig így gondolom. A kultúra különböző részterületei mellett a közelmúlt mezőgazdasága, ipara, vallási élete vagy társadalomtörténete is megérdemelne alapos kutatáson nyugvó, áttekintő jellegű monográfiákat.

Lehet ugyan, hogy az efféle, rendszerszerűen felépített könyvek egyes fejezetei – módszertanukból következően – nem ásnak olyan mélyre, mint az egy-egy célszemélyre, besúgóra, részterületre irányuló kutatások, a téma egészéről viszont mégiscsak általánosabb képet kaphatnánk belőlük. Rockzenei kutatásom kezdetén legalábbis ilyesféle eszmény lebegett előttem.

A folytatás viszont tényleg nem volt céлом, mondhatnám azt is, egyszerűen így adódott. A *Nyilván tartottak* megjelenését követően megkérdezte tőlem valaki: nem lenne-e kedvem hasonló könyvet írni az irodalomról. Az illető bogarat ültetett a fülembe, hiszen a módszertan már a birtokomban volt, és a Kádár-korszak irodalompolitikája sem volt egészen ismeretlen terület számomra. A készítés tehát kívülről jött, a téma viszont nagyon érdekelt, és sikerült egy kiadóval is egyezsége jutni a munka feltételeinek biztosításáról. Úgy saccoltam, hozzávetőleg két évre lesz szükségem a kutatás elvégzéséhez, illetve a könyv megírásához, végül öt évbe telt elkészíteni a *Titkos írást*, de azt hiszem, nem volt elvesztegetett idő.

– *„Ez a kötet a jelentések által konstruált világot próbálja meg rekonstruálni” – írod a bevezetőben. Az jutott erről eszembe, hogy a kutatói munkád hasonlíthatott egy halottkém (semmiképpen sem vágózó, inkább alapos, megfontolt) tevékenységéhez, aki a rendelkezésére álló foghíjas vagy akár téves diagnózisból próbál következtetni nemcsak a nyavalyára, hanem a kór-okozóra is, ami előidézte azt. Az iratokban a rendszer szemszögéből nézve társadalmi problémák, ha tetszik, betegségek lenyomatai sorakoznak. Hogy kezdted hozzá a „boncoláshoz”?*

– Sem boncolásra, sem újraélesztésre nem gondoltam a könyv írása közben. Arra törekedtem inkább, hogy az általam megismert és felhasznált forrásokat történetekké kerekítsem, azokat pedig – mintha egyszerre több röntgenképet fordítanék a fény felé – már ismert vagy akár ismeretlen sztorikhoz próbáltam hozzáilleszteni. A kutatás során arra figyeltem fel, hogy a jelentésekben olvasható szövegek együttesen kiadják azt a nagy egészet, ami egyéb helyekről tudható vagy legalábbis sejthető volt, így tulajdonképpen a belülyi aktákból is összeállítható egy sajátos irodalomtörténet. Saját munkámat elsősorban az ismert és a mindedig lappangó történetdarabkák összeillesztésében látom, s nehezebb volna, ha a megismert anyagot elemeznem kellene, vagy következtetéseket levonnom belőle. Az összegzésnek, a szintézisnek – ha elvárható egyáltalán ilyesmi – inkább az olvasóban kell megszületnie.

A „kórlapok” között legjobb tudásom szerint raktam rendet, de a „diagnózis” megállapításáig, azt hiszem, mindenkinek magának kell eljutnia.

– *A könyv számos olyan pillanatot villant fel, amelyeket több forrásból ismert az állambiztonság, de utalnak rájuk naplók, interjúk, visszaemlékezések is. Ilyesmi történt például 1959 júniusában, amikor prominens népi írók és meghatározó politikusok – köztük Kádár, Kállai Gyula vagy Darvas József – találkoztak egymással Ortutay Gyula lakásán. Persze mindenki kicsit másként emlékszik az ott történetekre. Ilyen esetekben hogy jártál el: a jelentésekkel kezdted, vagy a szakirodalmi, illetve memoárokból fellelhető utalásokat nézted át először?*

– A kirakós játék szempontjából az ilyen esetek tekinthetők a legideálisabbnak. A memoárokat, levelezéseket, naplókat ugyanis kiváló forrásanyagként használhattam, hiszen a bennük foglaltakat szembevetni lehetett az állambiztonsági aktákban olvasottakkal. Nagy haszonnal forgattam például Fodor András hetvenes évekről szóló naplóját, Németh László levelezését vagy Illyés naplóbejegyzéseit. Afféle kontrollként szolgáltak számomra a hálózati anyagok pontosságát vagy éppen pontatlanságát illetően. Segítséget jelentettek a helyszín, az időpont vagy a jelenlévők pontosabb beazonosításában. Ezek hiányában – olyan esetekben, amelyekről kizárólag besúgói jelentésekből szereztem tudomást – sokkal nagyobb a bizonytalanság, mert az ember él a gyanúperrel, hogy nem a szintizta igazat olvassa. Zárójelben jegyzem meg, hogy többek közt éppen emiatt volt fontos az állambiztonságnak is, hogy a saját tégláit ellenőrizze, máskülönben könnyen mellényúlhattak volna. A jelentések után írt értékeléseknek ezért visszatérő fordulata, hogy „az ügynök megbízható” vagy „a jelentés ellenőrzött”.

Az Ortutay lakásán rendezett szeánszot például – amit említesz – nagyon érdekes volt feltárni, ugyanis számos ügynöki jelentésben tesznek róla említést, viszont ha jól emlékszem, azok közül, akik a beszámolókat készítették, senki sem volt jelen a találkozón. Különböző áttételeken keresztül, több-kevesebb idő elteltével készültek el a jelentések, pontosságuk tehát erősen megkérdőjelezhető. Van viszont néhány motívum, ami több aktában is előfordul. Ezekről feltételeztem, hogy nagyjából úgy történhettek, ahogy a dossziékban írva van. Illyés és Németh László viszont, bár jelen voltak, memoárjukban alig említik az estét. Abból a szempontból is sajátos egyébként ez a találkozó, hogy olyan magasrangú politikusok és olyan kiemelkedő írók vettek rajta részt, akik között gyakorlatilag kizárt, hogy hálózati személyek lehettek volna.

– *A könyvből nekem is úgy tűnik: őket inkább alsóbb polcokról vadászták. Én legalábbis számos, általam ismeretlen névvel – újságírókkal, egyetemi tanárokkal, kutatókkal, irodalomtörténészekkel – találkoztam mind a beszélők, mind pedig a célszemélyek között. A lábjegyzetekben minden új szereplőt részletesen ismertetsz. Ha feltűnt egy név a kikért dossziéban, akkor egyből „lekáderezted”, vagy előbb végigolvastad róla az úgynök véleményét, és csak ezután lapoztad fel a lexikonokat?*

– Számomra is sok volt az új szereplő. Persze minden egyes névről mégsem rohanhattam ki a kutatóteremből, hanem másnap ellenőriztem le, kik is azok a figurák, akik egy hosszú, levéltárban töltött nap alatt megjelentek a jegyzeteimben. Sokszor vettem a kezembe régi *Körkép*et vagy *Szép versek* kötetet, mert a műveik által minden alkalommal valóságosabbá váltak azok a szerzők, akiknek addig csak a nevével találkoztam. Ilyen esetekben ráadásul a szelekciót – a kor igénye és izlése szerint minőségít – is elvégezték helyettem a szerkesztők. Abban is segítettek továbbá a fényképes antológiák, hogy a nevek és művek mellé arcot is tudjak kapcsolni.

– *Arcok és szavak. Az előző könyvhöz képest talán nem elhanyagolható változtatás, hogy a Titkos írásba nem kerültek interjúk. Miért döntöttél így?*

– Meghoztam ezt a döntést, de a helyességét illetően utólag kétségeim merültek fel. Egy-egy interjú segíthette volna ugyanis egyes részletek pontosabb megismerését. Talán magam ellen beszélek, ha kijelentem: sok esetben praktikus oka volt, hogy nem interjúztam. Ahhoz, hogy egy efféle beszélgetés ne félrevigyen, hanem közelebb vigyen az igazsághoz, nagyon komoly felkészültségre van szükség. Apróságokat, kisebb jelentőségű, általam azonban fontosnak vélt dolgokat megkérdeztem azért azoktól az íróktól, akikkel eleve volt vagy a kutatás ideje alatt lett kapcsolat. Több szerző szinte házhoz jött a levéltárba, és helyben érdeklődhettem tőlük olyan részletekről, amik foglalkoztattak. Néhányat az 1956-os Intézet Oral History Archívumában fellelhető életinterjúk közül is használtam.

Nem akartam viszont olyan helyzetbe kerülni, hogy olyasvalakiról, aki jellemzően célszemélyként szerepel az aktákban, utólag derüljön ki számomra, hogy hálózati személyként is foglalkoztatták. Ennél már csak az a kínosabb, ha akkor sem derül ki. Az előző könyv írása során tapasztaltam ilyesmit. Történt olyan, hogy az interjúban valaki elhallgatta az úgynökmúltját, a kutatás során azonban egyértelműen kiderült

róla, hogy be volt szervezve. Elég kényes esetek ezek, amit jobbnak láttam ezúttal elkerülni. Részben ez is visszatartott tehát az interjúzástól. A teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a rockzenei könyv esetében töredékesebb iratanyag állt rendelkezésemre, ott azért lehetett indokoltabb megszólalásokkal színesíteni a kutatást, de kár volna tagadni, hogy a piaci szempontok is ezt diktálták.

– *A módszertani dilemmák után beszéljünk a könyv tartalmáról. A Titkos írást a két világháború közti időszakból származó, fiktív beszélői jelentésekkel vezeted be, a ’45 és ’56 közötti időszakról pedig egy szikár kronológia tudósít. Miért éppen 1956-ot választottad könyved origójául?*

– Az 1956-ig vezető utat alaposan feldolgozták már a történészek, ezért úgy gondoltam, ezzel különösebb dolgom nekem már nincs. ’56 ugyanakkor praktikus kiindulópontnak tűnt számomra. Persze előfordulnak a könyvben korábbra nyúló történetek is. Sinka István esetében például rendelkezésemre állt két komplett, igen vaskos dosszié az 1949–1956 közötti időszakról, amit – saját szabályomat felrúgva – nem kerültem ki. Azért sem, mert egyrészt nagyon érdekes volt mind irodalomtörténetileg, mind pedig az állambiztonság működése szempontjából, másrészt jól megmutatta azt is, hogy egyesek már az ötvenes évek első felében rendszerváltásról ábrándoztak. A jelentésekben amúgy refrénszerűen tér vissza, hogy ki mit tett a forradalom napjaiban, hiszen a kádári állambiztonság első éveit jószerivel ennek a számbavételével teltek.

– *Az 1956 utáni években Kádáréknak börtönökre, akasztófákra és téglákra volt szükségük, mivel a megtorlásokkal párhuzamosan megkezdődött a hálózat újjáépítése is. Litván Györgyöt idézed ezzel kapcsolatban, aki azt írja: a tömeges beszervezések célja nem is annyira az információs források bővítése lehetett, hanem inkább a társadalom átluggatása, a gerincek megtörése, a bizalmatlanság és a bizonytalanság fokozása. A forradalom leverése után rögtön rossz alkupozícióba szorultak az írók, vagy a frissen felállt hatalom tartott azért tőlük? Ki állt akkor nyeresre?*

– Az az érzésem, vesztésre állt akkor itt mindenki. Iszonyatosan nehéz idők jártak az ötvenes évek végén. Sok, már nevet szerzett író hagyta el az országot, mások az emigrációban váltak fontos szerzőkké, de rövid időn belül ők is megfigyelések célpontjai lettek. Az itthon maradók közül egyeseknek a fellélegzést, a felfordulás végét jelentette a szovjet beavatkozás. Számukra magától értetődött a Kádár-rezsimmel

való együttműködés. De a kommunista meggyőződésű írókról sem tudnám azt mondani, hogy nyeresre álltak. Rengeteg gyűlölet közepette próbálták ugyanis újraszervezni az irodalmi életet. Elindult az Élet és Irodalom, de hogy töltsék meg szövegekkel? Lehetett újra írni, de milyen áron? Aki írt, arra rögtön rásütötték a kollaboráns bélyeget.

Létezett persze a publikálásnál súlyosabb formája is az együttműködésnek, a hálózati személyé válás. Ki meggyőződésből, ki ilyen-olyan presszió hatására, kényszerből lett ügynök. Ahány besúgó, annyi történet. Az biztos, hogy félelem volt a levegőben, és a légkör különösen alkalmas volt a zsarolásra, a társadalom átlyuggatására. Sokakat cellaügynökként alkalmaztak, mások aláírásukkal váltották meg szabadságukat a börtönből, az internálótáborból.

Akik viszont nem mentek Kádárékkal, nagyon nehéz helyzetbe kerültek. Ha részt vettek a forradalomban, számíthattak a megtorlásra. A legszörnyűbb talán a bizonytalanság lehetett ebben: mi jön vajon ezután? Kihallgatás? Állásvesztés? Publikációs tilalom? Börtön? A szorgalmas besúgók persze mindent lejegyeztek. Kádárnak egy sort se, vágták oda páran harciasan, de aztán hamar kiderült: mégsem eszik olyan forrón a kását. Ahogy telt az idő, egyre több gerinc hajolt, roppant.

– *Voltak olyan események, amelyek hatására több is?*

– Az első és legfontosabb gerincroppantó próba az ENSZ-nek szövegezett nyilatkozat lehetett. 1957 szeptemberében több mint kétszázötven író nevével közölt levelet az Élet és Irodalom. Az aláírók annak érdekében emelték fel szavukat, hogy az ENSZ vegye le napirendjéről a forradalom vérbe fojtásának ügyét. Kádárék megszerezték ehhez a korabeli kánon legnevesebb alkotóinak kézjegyét, akik közül sokan bebörtönözött írotársaik sorsának jobbra fordulását várták cserébe. Ha pedig a legnagyobbak – Kassák, Illyés, Németh László – aláírták, bárki más is azt gondolhatta: miért ne soroljon be? Idősek, fiatalok egyaránt. Mindenestre csalódnuk kellett: lépre mentek a hatalomnak, Kádárék meg jól átvágták őket, hiszen szinte semmit sem kaptak viszonzásul. De akkor már késő volt, az aláírás pillanatában roppant a gerinc.

Abból a szempontból példaértékű ez a történet, hogy a nagy nevek miféle szívóhatással bírtak a többiek igazodása tekintetében. Ugyanez a helyzet a publikációkkal is. Ha feltűnt egy író neve valamelyik lap szerzői között, azt nem volt nehéz behódolásnak olvasni. A hatalom kisebb-nagyobb díjak odaítélésével fejezte ki hálóját. Életbe lépett a „húzd meg, ereszd meg” játék, a méz és ostor politikája, amelynek sajátos velejárója

volt a külső-belső cenzúra. Mindez egészen nyolcvankilencig érvényben maradt egyébként.

– *„Forradalmi”, „igazság-szomjas”, „valóság-kereső” – olvassuk egy 1958-as jelentésben a jó író ismérveit. Feladataként pedig a „kulturpolitikai aktivitizálódást” jelöli ki az irat, míg a „kispolgárságnak” elbűdülő szerzők megbízhatóságát a „józanodásban” méri. A könyvedben olvasható seregszemleszerű jelentéseknek olyan a hangulata, mintha egy profi sportegyesület játékosmegfigyelői készítették volna őket. Ki mennyire terhelhető, kit mivel lehetne a „csapatához” édesgetni. Ezek alapján úgy tűnik nekem: ’56 után nemcsak egyes posztokra akartak igazolni, hanem inkább afféle all stars csapatot kívántak építeni, amelyben kispadoztatnák akár a nagyjúkat is, nehogy esetleg gólt kapjanak tőlük mint ellenféltől.*

– Kétségkívül más volt a helyzet, mint az ötvenes évek első felében, amikor a Révai-féle kulturpolitikai vezetésnek elegendő volt pár emblematikus író, a többiek pedig jobban tették, ha nem is léteztek. ’56-tal más időszámítás kezdődött, amely körültekintőbb politizálásra intette Aczélékat. Tudták ők is: annyira már nem erősek, hogy mindenkit félresöpörjenek. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” frappáns és pontos jellemzése a helyzetnek. A polgári irodalom – tekintve, hogy mégsem szocialista realizmus – nem volt a szívük csücske, de az értékeit lassanként csak-csak elismerték, és nem dobták már tűzre Kosztolányi vagy Rejtő Jenő köteteit. Megjelenhettek az újhaldások is, és egyre több fiatal kezdett publikálni. Aczélék – még ha óvatosan színezték is – az irodalmi paletta színesebbé tételét tűzték zászlajukra, és lazábbra engedték a gyepőt. Ehhez pedig valóban nemcsak gólvágókra volt szükség, el kellett néhány söprögő is.

– *Ellentmondásnak tűnik nekem, hogy ugyebár az írókat meg akarta nyerni a rendszer, de mielőtt átálltak volna, éppen a belső ellenség elhárításával foglalkozó alosztály figyelte őket. Hogy lett az ellenségből egyszerűen jófiú? Mi kellett ahhoz, hogy egy-egy író megkapja a Kádár-címeres tollat?*

– Az átállás-történeteknek jó irodalmát találtam Standeisky Éva kutatásaiban. Nyomon követhetők nála azok a stációk, amelyeken kinek-kinek végig kellett mennie, mielőtt újra megjelenhetett a lapokban. Egészen más startpozícióból indultak természetesen azok a szerzők – Déry és Háry Gyula például –, akik börtönben voltak, és más mértékben kellett vezekelniük azoknak, akik ugyan exponálták magukat a forradalom napjaiban, de nem csukták le őket. A manifeszt történetekhez

kiegészítő, illetve háttéranyagot adtak az általam talált jelentések. Mai eszünkkel szinte elképzelhetetlen helyzet, hogy Déry Tibor egy politikai szervezet képviselőinek kénytelen bemutatni a novelláját, s azon töpreng: alkalmas-e arra az írás, hogy hosszú hallgatás után azzal térjen vissza az irodalmi életbe. Hihetetlenül megalázó szituáció lehetett, és számtalan hasonlóról tudunk. Az írók persze – kisebb-nagyobb társaság előtt – elmesélték, mire jutottak a tárgyalásokkal, a hálózat útján pedig hamar visszajutott az elvtársak fülébe minden. A kultúrpolitikai vezetés így a reakciókat is figyelembe vehette a következő lépés megtervezésekor.

– *Ha jól értem, az elvárások felülről jöttek, az írók közelében élő besúgónak pedig az a feladat jutott, hogy jelentse: hol tart az írásra, kvázi legitimációs célokra kiszemelt alany a „józanodásban”, hiszen végsősoron mindkét félnek az volt az érdeke, hogy az illető író úgymond „visszatérjen az irodalmi életbe”. Kik voltak azok a személyek, akik zöld zászlót lengettek, máskor meg piros lapot mutattak? Kik határoztak a penitencia mértékéről?*

– A könyvben megpróbáltam összeszedni, hogy az apparátusnak melyik része foglalkozott ilyen ügyekkel: a belügyön kívül az MSZMP Központi Bizottságának Tudományos és Kulturális Osztálya és a Művelődésügyi Minisztérium mindenképpen. Voltak írók, akik Aczélnak vagy Köpeczi Bélának számoltak be, mások alacsonyabb rangú funkcionáriusokkal meccseltek. Úgy emlékszem, Köpeczi készített egy összefoglaló jelentést erről, ami olvasható a *Zárt, bizalmas, számozott* című kiadványban is. Nagy sakkjátszma volt mind. Talán kár is arról vitatkoznunk, hogy behódoltak vagy a korban egyedül lehetséges modus vivendit lelték meg az írók az ötvenes évek végén.

– *A vidék mennyire érdekelte a budapesti elvtársakat?*

– Vidéken ugyanaz történt kicsiben, mint ami a fővárosban zajlott. A fő feladat a legnagyobb központokban – Pécsen, Szegeden, Debrecenben – az irodalmi fórumok közben tartása volt. Legfeljebb nagyságrendi különbségek lehettek tehát Budapesthez képest, bár ha arra gondolok, hogy Ilia Mihályt és a Tiszatáj körét egy évtizednél is hosszabban, rengeteg hálózati személy bevonásával figyelték, ezt is csak fenntartásokkal merem állítani.

– *A belügy lényegében a politika kottájából, annak iránymutatásával dolgozott, a párt pedig szomjazta a hálózati úton nyert információkat. Ez egy*

zárt rendszer tebát, ezért elképzelhető, hogy időnként levegő kerül bele, és akkor „vak vezet világtalant” játékká válik. Azt írod egy helyen: sosem volt tökéletes az ellenőrzés. Ezt utólag látod így, vagy találtál arra utaló iratokat, hogy a belügy tisztában volt saját tökéletlenségével?

– A kutatás során jutottam erre a következtetésre, de az is világosnak látszik, hogy ennek ők is tudatában voltak. Megfigyelési terveket eszeltek ki, akciókat szerveztek, leveleket bontottak fel, lakásokat és telefonokat hallgattak le. Mindent tudni akartak, de mégis maradtak lyukak a rendszerben. Egyszerűen azért, mert az egész országot nem lehet bemikrofonozni. Kudarc, ha egy hálózati személy váratlanul diszszidál, ha egy bizonyos körbe nem tudnak spiclit becsempészni, de fias-kóként élték meg azt is, ha egy jó kapcsolati rendszert kiépítő ügynök hirtelen kiszállt.

Léteztek olyan helyek, ahol nem hallott olyan élesen az állambiztonság füle. Fontos dolgokról gyakran kirándulás közben ejtettek szót a célszemélyek, de előfordult olyan is, hogy a lehallgatásról szóló jelentésben azt olvastam: érthetetlen a szöveg, mert túl hangosan szól a rádió. Aki tudta, hogy megfigyelik, abban kialakult egyfajta gyanakvás, önvédelmi reflex.

– *A Kádár-korszakra amúgy is jellemző volt a félelem és a gyanakvás. Sokan sejtették, hogy aki előttük, mellettük, mögöttük áll, az a rendszer embere. Az általad kutatott iratanyag alapján hogy látod: cinikus megélhetési politikások működtették a rendszert, vagy meggyőződéssel teli fanatikusok?*

– Ha nem is félt mindenki, azt mindenképpen meg akarták akadályozni, hogy a rendszer megváltozzon. Sokan remélték, hogy emberibb, kizsákmányolástól mentes társadalom épül majd a szocialista alapokon. Ebben hittek a szüleim is. Olyan réteg is volt persze, amely nem hitt különösebben semmiben, a sorsa mégis valahogy odavetette, és ha már ott volt, tette a dolgát – akár meggyőződése ellenére is. Erről azonban az iratok alig beszélnek, szociológiai vizsgálatoknak lehetne inkább tárgya ez a kérdés.

Persze gyakran előfordult az is, hogy valaki ráeszmélt: rossz irányba mennek a dolgok. Eörsi István esete jut most eszembe, aki fiatalon vakon hitt a szocializmusban, később aztán teljesen átértékelte akkori műveit. Másként kezdett gondolkodni, írni és cselekedni, sőt saját ifjúkori zsengéire is reflektált. Az ilyen típusú szembenézés a főrendőrök körében kevésbé jellemző.

– *Munkád mellett, hogy megkerülhetetlen irodalomtörténet, nagyszabású értelmiség-történet is egyben. Hogy látod: miként reagált a magyar értelmiség a Kádár-korszak kihívásaira?*

– Nemigen tudok mit válaszolni, és abban sem vagyok biztos, hogy értelme lenne erről bármit is mondanom. Ez nem jelenti azt, hogy a kérdés értelmetlen, de nyilván nem mondanék igazat, ha azt állítanám: a magyar értelmiség vitézül, gerincesen viselkedett végig a Kádár-rendszer alatt. De akkor sem, ha azt vetném az írástudók szemére: meghátráltak, meghunyászkodtak. Sokan, sokféle módon viselkedtek a Kádár-érában – az előbb említett megtéréstörténetektől egészen azokig, akik önként daloltak a rendszernek vagy lettek annak kiszolgálói. Akadtak meggyőződésből együttműködők, mások alkalmazkodtak, mert boldogulni próbáltak, és mindig voltak persze ellenállók is. Olyan életpályával is találkoztam, amely a tevékeny együttműködéstől a tevékeny ellenzékiességig vezet. Nagyjából ezek a kategóriák léteznek. Nem gondolom mindenesetre, hogy tízezer oldalnyi irat átolvasása után sokkal többet tudnék róluk, mint bárki más, aki egy kicsit is ismeri a Kádár-korszak működését. Legfeljebb mindahány típushoz konkrét neveket, személyeket tudok kapcsolni.

– *Könyved érvényes beszédmodot kínál a témájául választott kérdések – többek között az értelmiség útjának, vagyis kollaboráció és ellenállás dilemmáinak – kibeszéléséhez, de tartok tőle: a társadalom elenyésző hányadához jut csak el. Ezért az érdekelne még: hogyan lehet szerinted ma Magyarországon, tágabb nyilvánosság előtt a Titkos írás által felvetett témákról beszélni?*

– Nagyon nehezet kérdezel, nem is igen vannak rá válaszaim. Talán a sajtó, a média feladata és felelőssége ez, illetve – ha lenne nézője a magyar filmnek – a mozinak lehetne terepe. Itt van például *A mások élete*, amit Oscar-díjjal jutalmaztak 2007-ben. Százvezrek látták Németországban, alighanem a közbeszéd része lett, és a sajtó is reflektált rá. Van egy olyan érzésem, hogy Cserhalmi Sára hasonló témájú, *Drága besüggött barátaim* című alkotása – ami összességében kerül a mozikba – ezzel szemben a magyar filmek szokásos sorsát futja majd be. Ne legyen igazam, de szerintem jó esetben ötezen váltanak majd rá jegyet. Függetlenül attól, hogy jó film lesz vagy kevésbé sikerült, a bemutatója alkalmat adna a téma megvitatására, de nem tudom, mekkora nyilvánosságot kap majd a premier. Hogy mindez mitől és hogyan változhat meg, arról egyelőre fogalmam sincs.

KRITIKA

Temesi Ferenc

Bartók

Alexandra Kiadó
Budapest, 2012

Pethő Anita

KEVESET MARKOL, TÚL SOKAT FOG

Képes-e a regény elkerülni a témaválasztásból adódó közhelyeket, képes-e a hatszáz oldalnyi monumentális kötet címszereplője segítségével túllépni a Temesi-univerzumon? Ez talán a két legfontosabb tétje Temesi Ferenc *Bartók* című regényének.

Hogy nem könnyű a magyar, vagy kicsit tágabban értelmezve a közép-európai szellemi alkotómunkát végzők sorsa, legyen szó akár egy világhírű zeneszerzőről, akár egy sokkal kisebb körben hatást kifejteni képes íróról (és általa még sok mindenki másról), hogy gyakran meg nem értettség övezi tevékenységüket, ellenben anyagi megbecsülés alig, nem más, mint egy rettenetes nagy közhely, amelynek igazságtartalmát e jellegénél fogva butaság lenne elemezgetni. Temesi regénye azonban valahol mégiscsak ezt teszi. Hát tessék, még egy Bartóknak sem volt fenéki tejfel az élet, mit szóljon az író egy olyan országban, „amelyben körülbelül öt ember tud megélni abból, hogy író” (16), ahol „Már azok is szégyellték a honoráriumot, akiktől jött. Ezért gyakran el se küldték” (191). Sokszor játszott, elkopott dallam. Közhely.

Az amúgy monumentálisra sikeredett könyv a maga hatszáz oldalával első nekifutásra nem akar sokat, csak felvázolni Bartók portróját.